

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS TO THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION OF UKRAINE

Саволюк Д.В., студентка II курсу юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Петрик С.Д., студент II курсу юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Краковська А.Є., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри господарського та адміністративного права
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню процесу імplementації міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в національне адміністративне законодавство.

Втілення в життя прав дитини, як складової частини прав людини, вимагає прийняття державою відповідно із своєю конституційною процедурою національних норм для забезпечення цих прав у межах країни, де дитина перебуває і де реалізуються її інтереси.

Останні роки впровадження міжнародних стандартів захисту прав дітей демонструють значний розвиток адміністративного законодавства у цій сфері. Але одночасно з цим існує багато не вирішених питань, які ще потребують адаптації національного законодавства у сфері захисту прав дітей, до міжнародних стандартів та норм. У науковій роботі досліджується, які саме міжнародні стандарти стосуються захисту прав дитини, розглянуто проблематику їх впровадження в умовах воєнного часу, і як імplementація впливає на розвиток національного адміністративного законодавства в цілому.

Актуальність теми визначається глобальними інтеграційними процесами та необхідністю адаптації національних правових систем до міжнародних стандартів. Важливість дослідження полягає в аналізі впливу міжнародних стандартів на ефективність української правової системи.

Зазначено про права дитини на особливий захист і піклування, проаналізовано перспективи імplementації європейських стандартів захисту прав дитини в законодавство України. Обґрунтовано твердження про те, що імplementація міжнародних стандартів сприятиме підвищенню ефективному захисту прав дитини. Також, у роботі проаналізовано сукупність чинників, що впливають на реалізацію ключових міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини.

Зроблено висновок, що всі закономірності еволюції та деталізації принципу поваги прав людини, закріплені у відповідних стандартах та механізмах їх імplementації в нормах міжнародного права, в повній мірі поширюються на норми й документи, що стосуються прав дитини.

Ключові слова: дитина, дитинство, міжнародні стандарти, права дитини, адміністративне законодавство, імplementація, захист прав дитини, адаптація.

The article is devoted to the study of the process of implementation of international legal standards for the protection of children's rights into national administrative legislation. But at the same time, there are a many of unresolved issues that require further adaptation of national legislation in the field of protection of children's rights to international norms and standards. The article examines which international standards relate to the protection of children's rights, examines the issues of their implementation in wartime conditions, and how implementation affects the development of national administrative legislation as a whole.

The relevance of the topic is determined by global integration processes and the need to adapt national legal systems to international standards. The importance of the study is to analyse the impact of international standards on the efficiency of the Ukrainian legal system.

Attention was paid to the child's rights to special protection and care, an analysis of the prospects for implementation of European standards for the protection of children's rights in the legislation of Ukraine was carried out. The article substantiates the statement that the implementation of international standards will contribute to increasing the effective protection of children's rights. The article also analyzes the factors which have an influence on the process of implementing international standards for the protection of children's rights.

It was concluded that all the regularities of the process of development and concretization of the principle of respect for human rights due to the consolidation of these standards and means of their implementation in the norms of international law are fully extended to the norms and documents on the rights of the child.

Key words: child, childhood, international standards, children's rights, administrative legislation, implementation, protection of children's rights, adaptation.

Постановка проблеми. Одним з особливих суб'єктів захисту у національному та міжнародному праві є діти. Становлення України як демократичної, правової та соціальної держави вимагає кардинального перегляду законодавства та системного підходу до питання забезпечення захисту прав дитини. Функціонування дієвих механізмів охорони прав дітей на національному та міжнародно-правовому рівнях є одним із пріоритетних завдань. Державна політика у сфері охорони дитинства передусім спрямована на удосконалення вітчизняного законодавства, у тому числі, шляхом імplementації міжнародних стандартів права до адміністративного законодавства, яке є основним регулятором правовідносин у цій сфері.

Варто згадати, що 26 квітня 2011 року був прийнятий Закон України «Про охорону дитинства», відповідно до якого охорона дитинства визначається як загальнонаціональний пріоритет, що має велике значення для забез-

печення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики України з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток тощо [1]. Міжнародно-правові документи стають міжнародно-правовими стандартами щодо забезпечення захисту прав та свобод людини, які сприймаються та закріплюються в національних правових системах інших країн.

Акцентування уваги на міжнародній співпраці спричинило значні зміни у правовому статусі дитини. Якщо раніше він базувався виключно на нормах національного права, то тепер, завдяки розвитку міжнародного гуманітарного права та появі численних міжнародних інституцій з питань захисту прав дитини, вона здобула міжнародний захист своїх прав.

Сучасний стан розвитку інституту міжнародного захисту прав дитини спрямований передусім на утвер-

дження міжнародного стандарту статусу дитини, як повноцінний члена суспільства. Імплементация міжнародних норм та стандартів забезпечує дітям майбутнє, у якому права кожної дитини, незалежно від її місця народження чи соціального стану, поважатимуться та захищатимуться, сприяючи миру та стабільності у всьому світі.

На сьогодні Україна є учасницею низки міжнародних документів, спрямованих на забезпечення прав дитини. Із міжнародного та національного законодавства, включаючи чинну Конституцію України, Конвенцію про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», держава гарантує всебічний захист та охорону прав дитини. Створення ефективної системи органів, покликаних захищати права дитини та запровадження міжнародних та європейських стандартів прав дітей є вимогою до України з боку її міжнародних партнерів.

Завдяки визначенню чітких стандартів у сфері захисту прав та свобод дитини, Конвенція про права дитини стала одним з найпоширеніших ратифікованих документів на міжнародному рівні. Ратифікувавши Конвенцію про права дитини, держави-учасниці прийняли на себе зобов'язання не тільки приймати заходи щодо охорони дитинства, але й цілком та повністю визнавати права дитини [2].

Встановлюючи загальні правила, Конвенція про права дітей водночас бере до уваги різноманіття культурних, соціальних, економічних і політичних реалій у різних країнах. Це дозволяє державам самостійно обирати національні механізми для втілення положень Конвенції. Зрозуміло, що для вдосконалення чинного механізму міжнародного правового захисту дітей слід використовувати всі можливі інструменти.

Так, у 2011 році на вимогу реалізації положень Конвенції про права дитини в Україні був запроваджений інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини. Як учасник Конвенції, українська держава взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання втілювати в життя міжнародні стандарти прав дитини, використовуючи міжнародні та національні засоби імплементації. Україна веде активну роботу з гармонізації свого законодавства з нормами вказаної Конвенції. Це відбувається шляхом чіткого законодавчого визначення прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, а також державних органів та їх посадових осіб у питаннях захисту цих прав.

Так, з метою реалізації державної політики в сфері захисту прав дітей, соціальної підтримки сімей з дітьми, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення, 29 вересня 2023 року було створено центральний орган виконавчої влади – Державну службу у справах дітей (далі – Служба). Серед ключових завдань цієї Служби, що зазначені в Положенні про Державну службу України у справах дітей, крім реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення, також проведення моніторингу дотримання місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, фізичними особами вимог законодавства у сфері захисту прав дітей; координація надання соціальної підтримки та послуг сім'ям із дітьми, дітям, над якими встановлено опіку чи піклування, прийомним сім'ям, сім'ям патронатних вихователів, дитячим будинкам сімейного типу, усиновлювачам тощо. Служба на виконання визначених для неї завдань забезпечує складення та ведення державної статистики щодо дітей відповідно до законодавства та міжнародних стандартів; розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств з урахуванням практики застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, та в установленому порядку подає їх Міністру соціальної політики тощо [3].

Російська агресія проти України призвела до невимовних страждань дітей. Мільйони «маленьких людей» опи-

нилися у скруті, більше шістдесяті п'яти тисяч – втратили батьків та стали сиротами. Ці діти потребують соціального захисту та допомоги, щоб подолати травми та збудувати краще майбутнє. Тому в умовах війни перед усіма державними інституціями, які захищають права дітей, постали нові виклики. Захист прав дітей під час воєнних дій в Україні став особливо важливою проблемою, адже діти – це найуразливіша категорія населення. Відтак набуло актуальності питання імплементації міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. Діти в умовах воєнного конфлікту підлягають захисту відповідно до норм міжнародного гуманітарного та національного права. Проте, слід визнати, що наразі в Україні спостерігаються численні випадки порушення прав дітей. Станом на ранок 4 березня 2024 року за офіційною інформацією Офісу Генерального прокурора України 531 дитина загинула та понад 1231 отримала поранення різного ступеня тяжкості внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України. Так як робота з верифікації та уточнення даних про постраждалих дітей в місцях ведення активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях триває, то ці дані, на жаль, не є остаточними.

23 червня 2004 року Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах. Цей документ встановлює чіткі правила, які забороняють залучення дітей до війни. Зокрема обмежує мінімальний вік для призову (18 років) та участі у військових діях, забороняє вік добровільного призову (16 років), а також використання чи вербування неповнолітніх для військових цілей [4]. Наша країна, як держава-учасниця Протоколу, зобов'язана вживати заходів для запобігання порушення прав дітей під час збройних конфліктів. На сьогодні, це виражається через готовність реагувати на масштабні та шкідливі наслідки війни для дітей, засуджувати незаконні напади на дітей під час військових дій, а також напади на школи та лікарні (заклади, де зазвичай перебувають діти), захищені міжнародним правом, захищаючи дітей від участі у військовому конфлікті.

Однак, наразі в Україні існує ряд проблем з імплементацією положень Факультативного протоколу. Враховуючи, що бойові дії розгортаються безпосередньо на українській території, виникає низка правових питань, пов'язаних із захистом прав дітей. Одним з таких питань є статус Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (далі – Протокол). Не існує однозначної відповіді на питання про те, чи можна безпосередньо застосовувати положення Протоколу в українських судах для захисту прав дітей. Чи Протокол не є законом з прямою силою і для його застосування необхідна імплементація його норм у національне законодавство, чи він хоча б може бути використаний як джерело права в судах. На нашу думку, відсутність чіткої правової позиції щодо цього питання ускладнює захист прав дітей, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту. Доцільним бачиться прийняття спеціального закону про захист прав дітей, постраждалих від збройної агресії Росії проти України. Кожній дитині, незалежно від її місця проживання та громадянства має гарантуватись право на захист своїх прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правовий статус дітей та захист їх прав в сучасних умовах був предметом наукового інтересу таких вітчизняних вчених як Вінгловська О. І., Індиченко С. П., Коталейчук С. П., Крестовська Н. М., Лібанова Е. М., Марцеляк О. В., Оніщенко Н. М., Сунегін С. О., Тарасенко Л. Б. та інших. Разом з тим, питання імплементації міжнародних стандартів захисту прав дитини в адміністративне законодавство України не завжди отримувало належну увагу з боку науковців, що призвело до недостатнього вивчення деяких аспектів цієї тематики.

Виклад основного матеріалу. Національний словник визначає дітей як особливу соціально-демографічною

групу населення, яка має не лише визначені законом вікові межі, а й свої специфічні потреби, інтереси, права [5, с. 71]. Конвенція ООН про права дитини у статті 1 визнає дитиною кожну людську істоту до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше [2], аналогічно визначено у пункту С статті 2 Європейської Конвенції про громадянство [6].

Можна сказати, що загальноприйнятою нормою є те, що людина вважається дитиною до настання повноліття. Науковці вважають дитинством період від народження до повної соціальної та психологічної зрілості, становлення дитини повноцінним членом громадянського суспільства.

Захист прав дітей є одним із пріоритетних напрямків діяльності Організації Об'єднаних Націй. В основу Декларації прав дитини, прийнятої ООН у 1959 році, покладено принципи, що людство повинне забезпечувати дітей найкращим, що воно має. [7].

Відповідно до таких джерел права, держава несе відповідальність за забезпечення всіх прав дитини. Також, цей принцип закріплений у Загальній декларації прав людини, де чітко проголошено, що кожна людина, без винятку, має бути наділена всіма правами [8].

Тому, держава зобов'язана законодавчо та іншими засобами забезпечити спеціальний захист прав дітей та сприяти їхньому всебічному розвитку, а при прийнятті будь-яких рішень, що стосуються дітей, на першому місці мають завжди бути інтереси самих дітей.

У своїй доповіді Уповноважений Верховної Ради України з прав людини слушно наголосив на тому, що для забезпечення прав дітей відповідно до вимог ООН необхідна спільна робота органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості. Це потрібно для вирішення численних проблем, що досі існують у цій сфері. Доповідь також підкреслює, що доля дітей, захист їхніх прав та людської гідності є ключовим фактором, що має об'єднати все українське суспільство [9].

З огляду на це, державні органи повинні мають зосередити свою увагу на вдосконаленні правового регулювання у сфері захисту прав дітей. На жаль, процес розвитку національного законодавства України в цьому напрямку, який має відповідати положенням Конвенції ООН про права дитини, відбувається досить повільно. Тому, існує нагальна потреба у трансформації законодавства з урахуванням інтересів дітей. Це передбачає запозичення кращих міжнародних норм та практик, адже в Україні наразі преважують неефективні та безплідні форми роботи. Застаріла нормативна база, брак систематизованого підходу для забезпечення захисту прав дитини – все це потребує негайного виправлення. У такому разі державі важливо вивчати досвід європейських країн щодо захисту прав дітей та ратифікувати міжнародно-правові акти у цій сфері.

Найбільш дієвим засобом є імплементація міжнародних стандартів захисту прав дітей до національного законодавства України. Єдиного визначення міжнародного стандарту в міжнародному праві немає. Хоча і вживається цей термін доволі часто в документах регіонального та універсального рівня. З.В. Ромовська з цього приводу зазначила, що міжнародний стандарт у міжнародному праві є так званим парасольковим зобов'язанням держави поважати права людини. На її думку, такі стандарти є «мінімальною вимогою, яка покладається на державу», тобто являють собою такий мінімальний рівень дотримання прав людини, нижче якого держава не може опускатися [10].

Міжнародні стандарти у сфері прав людини, як зазначають окремі експерти, ґрунтуються на системі принципів та норм, які визначають загальні засади природного права, всеосяжні права та свободи людини у всіх аспектах її життя; встановлюють беззаперечні зобов'язання держави щодо гарантування та дотримання прав людей без жодної упередженості, як у мирний час, так і під час збройних конфліктів, механізми збільшення контролю за реалізацією державами взятих на себе обов'язків у сфері захисту прав людини; передбачають відповідальність за будь-яке

порушення прав людини. Кожна держава повинна базувати своє чинне законодавство на таких міжнародних стандартах, скасувати «віджилі» норми, усунути будь-які колізії з нормами міжнародного права та заповнити всі прогалини.

Проте кожна країна володіє власною процедурою імплементації міжнародних норм відповідно до національного законодавства, яка і включає адаптацію міжнародних стандартів до специфіки права окремих держав. До того ж, міжнародні стандарти містять у собі мінімальні вимоги, які держави зобов'язані забезпечити у внутрішньому праві, не вважаючи на свої політичні, економічні, культурні особливості. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини відіграють вирішальну роль у створенні мінімальних вимог щодо додержання і реалізації державами взятих на себе зобов'язань відповідно до ратифікованих ними міжнародних конвенцій. Адже, ці стандарти спрямовані на подальший розвиток принципу поваги прав людини. Прийняті на міжнародному рівні стандарти повинні імплементуватися у національне законодавство відповідно до його специфіки, але при дотриманні того мінімального рівня, яке зазначене в даних стандартах.

Без прийняття відповідного внутрішнього законодавства міжнародні норми не сприймаються належним чином державними органами і особами, на яких вони поширюються. Як слушно зазначає Бурлак О. В., головне завдання концепції прав людини не розробка нових договорів у цій сфері. Зокрема, у Віденській декларації та Програмі дій наголошується на «необхідності зберегти високу якість чинних міжнародних стандартів і уникати появи великої кількості договорів про права людини» [11]. Таке завдання вирішується імплементацією міжнародних стандартів.

Імплементація – фактична реалізація міжнародних зобов'язань на державному рівні, а також конкретний стан включення міжнародно-правових норм у національну правову систему. Для реалізації міжнародних стандартів прав дитини, які не мають прямої дії, держави зобов'язані втілити їх у своїх національних законах.

Включення до Конвенції про права дитини структури імплементації знаменує собою загальне визнання в міжнародному праві нового статусу дитини. Це означає, що дитина більше не розглядається як просто об'єкт захисту, а натомість визнається як особистість з власними правами та можливостями для їх реалізації законними способами. Однак, міжнародні та національні механізми захисту мають завойовувати довіру дітей, а не лише надавати дітям змогу реалізовувати свої права.

Проте, існування лише міжнародних інструментів захисту прав дитини не є гарантією їх ефективного реалізації, тому є гостра потреба у поступовому приведенні українського законодавства до стандартів Європейського Союзу у сфері захисту прав дітей.

Ключовими документами, що визначають адаптацію адміністративного законодавства України до стандартів ЄС, є Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Верховною Радою України від 21 листопада 2002 року, та Закон України „Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”. Ці нормативно-правові акти окреслюють комплекс взаємопов'язаних завдань, спрямованих на гармонізацію українського законодавства з європейським у сфері адміністративного права.

Через те, що Україна не є членом ЄС, а належить до категорії третіх країн, адміністративно-правові можливості її громадян на території ЄС обмежені. Обсяг прав, якими володіють українці ЄС визначається нормами первинного законодавства ЄС, законодавством, що регулює статус працівників-громадян ЄС, двосторонніми угодами, угодами про асоційоване членство між ЄС та третіми країнами.

В той час як ЄС впроваджує уніфіковані наднаціональні правила, які діють безпосередньо у державах-членах, забезпечуючи єдність і не порушуючи правових норм ЄС, Україна дотримується більш традиційного націо-

нального підходу. Українська система адміністративного права спрямована на забезпечення прав і свобод громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства через національні механізми захисту та судового контролю за діяльністю адміністративних органів.

Також, в Україні адміністративне право зосереджено на регулюванні дій державних органів у рамках принципу верховенства права, забезпечуючи правові інструменти для оскарження державних рішень. Система підкреслює захист громадянських прав і встановлює чіткі межі діяльності держави та громадянського суспільства.

Українське законодавство, що регулює питання прав дітей, ґрунтується на гуманістичних засадах, закріплених у міжнародних стандартах, зокрема в Конвенції про права дитини та інших міжнародних документах.

При визначенні найліпших інтересів дитини, потрібно враховувати та не ігнорувати інші права дітей. Неухильне дотримання системного підходу до захисту прав дитини в адміністративному провадженні є обов'язком для всіх його учасників. Принцип «найліпших інтересів дитини» має як самостійне значення, так і слугує основою для інших важливих принципів, дотримання яких може вимагати додаткових зобов'язань від суб'єктів та учасників адміністративного процесу, але не повинно порушувати прав інших зацікавлених сторін. Наприклад, принципи відкритості та прозорості набувають нового значення, коли в адміністративному провадженні бере участь неповнолітня особа, адже в такому випадку необхідно також враховувати її право на конфіденційність.

Для реалізації принципів захисту прав дитини на рівні національного законодавства, зокрема в галузі адміністративного права, необхідні дієві правові механізми, які забезпечуватимуть доступ дитини (або її законних представників, захисника) до вичерпної інформації про правопорушення, її права та обов'язки, можливість звернення до суду, а також використання засобів правового захисту цих прав на основі кваліфікованої юридичної консультації. Очевидно, що право дитини бути почутою нерозривно пов'язане з такими правами та принципами, як доступ неповнолітнього до суду та отримання необхідної інформації у зрозумілій для дитини формі, та яка не завдає шкоди благополуччю дитини. Важливо, щоб ці механізми були доступними, ефективними та адаптованими до потреб дітей.

Варто зазначити, що є важливим забезпечення права дитини на активну участь в провадженнях щодо справ про адміністративне правопорушення, повинно бути доведено

здатність дитини бути повноцінним учасником цих правових відносин. Тому, замість того, щоб вважати, що дитина не може сформулювати власну думку, держави мають виходити з припущення, що така здатність у неї дійсно є, і вона не повинна нести тягар доказування цього.

Крім того, у справах про адміністративні правопорушення, вчинені неповнолітніми, суддя має керуватися, так сказати, засадою презумпції вразливості адміністративно-процесуальних прав дитини.

Загалом, можна сказати, що українське законодавство впевнено рухається у дитиноцентричному напрямку, про це свідчить зокрема офіційна інформація Офісу Генерального прокурора України, а саме про те, що 1 червня 2023 року в Міжнародний день захисту дітей в Україні офіційно дали старт пілотному проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у правову систему [12]. Сподіваємось, що після завершення цього надважливого проєкту нові стандарти будуть закріплені законодавчо та поширені на всю країну.

Висновки. Здійснений аналіз інституту охорони прав дітей та імплементації норм міжнародного права, міжнародно-правових стандартів у національне адміністративне законодавство дає змогу дійти висновку, що в Україні набуває поширення дитиноцентрична теорія. Інтеграція України до європейського правового простору несе в собі низку викликів, що стосуються як теоретичних, так і практичних аспектів застосування відповідних норм міжнародних угод у межах національного правового поля, зокрема у системі розвитку та удосконалення інституту захисту прав дитини в нашій державі.

Важливо, щоб норми міжнародного права були доповнені нормами права національного, що встановлює правовий стан таких категорій, як діти-жертви збройних конфліктів, діти, які проживають на території збройних конфліктів, зрозуміло та системно визначити відповідальність держави щодо цих дітей.

Імплементація та адаптація міжнародних стандартів сприяють покращенню адміністративного законодавства України, зокрема в сфері захисту прав дитини, що є ключовим елементом для забезпечення правопорядку та ефективного державного управління в цій сфері. Реформи, спрямовані на приведення національної правової бази у відповідність до міжнародних стандартів, не лише зміцнюють правову систему країни, але й сприяють гармонійному розвитку дитини, відкриваючи для них нові перспективи, виникли внаслідок інтеграції України у європейське та міжнародне співтовариство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III : станом на 5 жовтня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
2. Конвенція про права дитини: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1989: станом на 16 листопада 2023 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
3. Деякі питання Державної служби у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 № 1048: станом на 13 лютого 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-#Text>.
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: Протокол Організації Об'єднаних Націй від 01.01.2000: станом на 23 червня 2004 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.
5. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів/ Український державний центр соціальних служб для молоді України; під ред. А.І. Капської. К., 2000. 260 с.
6. Європейська конвенція про громадянство: Конвенція Ради Європи від 06.11.1997 № ETS N 166: станом на 27 травня 2009 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text.
7. Декларація прав дитини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 20.11.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.
8. Загальна декларація прав людини: Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
9. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової під час представлення у Верховній Раді України Спеціальної доповіді "Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні" до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 22.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002715-10#Text>.
10. Науково-юридичний коментар Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року / Під редакцією З.В. Ромовської. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 679 с.
11. Бурлак О.В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини: монографія/ Нац.акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Київ. ун-т права. ІваноФранківськ. Симфонія форте, 2012. 211 с.
12. Імплементація міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/posts/implementaciya-miznarodnih-standartiv-pravosudya-druznyogo-do-ditini-pravoohoronci-ta-uryadovci-pidpisali-spilnii-dokument>.